

בצל המוות, לאור הסופיות

פרשת חוקת עוסקת בסופיותו של האדם. היא מספרת על מותם של שניים משלושת מנהיגי הדגולים של עם ישראל במדבר, מרים ואהרן, ועל הגזירה שהוטלה על משה למות בן מאה ועשרים, לפני שייכנס לארץ. אלה הם שלושה אובדנים מערערים. כמזור לתחושת האובדן והאבל מפעילה התורה אחד מעקרונותיה הגדולים של היהדות: "אין הקב"ה מכה את ישראל אלא אם כן בורא להם רפואה תחילה"¹. לפני שהתורה מספרת על המיתות הללו היא מגוללת את דין פרה אדומה, אותו טקס מסתורי המטהר את מי שבא במגע עם המוות – מקורן הארכיטיפי של הטומאות.

טקס הפרה האדומה מתואר תכופות כבלתי מובן, אך בעצם יש בו סמליות מובהקת. הפרה האדומה היא התגלמות של החיים: עגלה שצבעה אדום טהור, צבע הדם שהוא מקור החיים, ואשר חיה את החיים במרב חיותם שכן מעולם לא עלה עליה עול. והנה היא נשרפת, מופחתת לכדי אפר. כזו היא הסופיות, התמותה, גורלו של כל מה שחי. אנחנו, אמר אברהם אבינו, רק "עפר וָאֶפֶר" (בראשית יח, כז). "עפר אָתָּה", אמר אלוהים לאדם, "וְאֶל עֶפֶר תָּשׁוּב" (בראשית ג, יט).

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

אלא שעל "עפר שרפת החטאת", הוא אפר הפרה, נותן הכוהן "מים חיים" (במדבר יט, ז); ומהמים באים חיים חדשים. המים משתנים תמיד. "אי אפשר להיכנס לאותו נהר פעמיים", אמר הרקליטוס. וככל זאת, הנהר קבוע: הוא זורם (בדרך כלל) באותו אפיק, בין אותן גדות התוחמות אותו. המים מתחלפים, הנהר נשאר. גם אנחנו, כישויות חומריות, נידונו לחזור יום אחד לעפר; לזרום מן הקיום, כמים. אבל יש בהיותנו מים שתי נחמות נהר, נחמות של קביעות.

האחת היא שאין לנו רק ישויות חומריות. אלוהים יצר את האדם "עפר מן האדמה"², אבל נפח באפיו "נשמת חיים" (בראשית ב, ז). אנחנו בני-תמותה, אך בתוכנו יש גרעין של אלמוות. "וַיֵּשֶׁב הָעֶפֶר עַל הָאָרֶץ כְּשֶׁהָיָה – וַהֲרוּחַ תָּשׁוּב אֶל הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נָתַנָּה" (קהלת יב, ז).

הנחמה השנייה היא שאפילו כאן על פני האדמה משהו מאיתנו ממשיך לחיות אחרינו. כך היה אצל אהרן: צאצאיו נושאים איתם את כתף כהונתו עד היום. כך עם משה: תלמידיו למדו את דבריו וחיו אותם, דור אחר דור, עד דורנו והלאה ממנו. ואחותם מרים, גם היא הוסיפה לחיות אצל כל אותן נשים יהודיות אמיצות לאורך ההיסטוריה שלימדו את העם אמונה אמיתית מהי.³ לחיים שלנו יש השפעה על חיי אחרים – לטוב או לרע – והארוות שמעשינו מחוללים מתפשטות הרחק על פני המרחב והזמן. אנחנו חלק מנהר חיים שאינו חדל.

אנחנו בני תמותה, אך אין בכך כדי לרוקן את חיינו מחשיבות (כפי שחשב למשל טולסטוי)⁴, משום שאנחנו חלק

מדבר־מה גדול מאיתנו, דמויות בסיפור שהתחיל בשחר תולדות התרבות ויימשך עד שתכלה רגל אדם מן הארץ.

בתוך ההקשר הזה אולי נבין עניין נוסף המופיע בפרשה, תקרית שהיא מן המטרידות ביותר בתורה: התפרצות הזעם של משה על העם שדרש מים, שבעקבותיה נידונו הוא ואהרן למות לפני הכניסה לארץ ישראל (במדבר כ, א-יג). כתבתי על הפרשייה הזו פעמים רבות, כגון בכמה משיחותינו על פרשת חוקת בשנים קודמות, ולא ארחיב שוב בפרטים. אתמקד הפעם בפשר הופעתו של הסיפור דווקא בפרשה חוקת, הפרשה העוסקת בסופיותנו; הפרשה שהמכנה המשותף לכל ענייניה הוא הקיום שלנו כישויות חומריות בעולם חומרי.

לעובדה קיומית זו יש שתי השלכות בעלות פוטנציאל טרגי. האחת: אנחנו עשויים תערובת לא־יציבה של תבונה ותשוקה, חשיבה ורגש. על כן, העצב והתשישות עלולים לגרום גם לגדולים שבגדולים לעשות טעויות. כך קרה למשה ואהרן אחרי מות אחותם. ההשלכה השנייה: אנחנו חומריים, ועל כן אנחנו בני תמותה. לפיכך, לכולנו יהיו נהרות שלא נחצה, ארצות־מובטחות שלא נזכה להיכנס אליהן, עתידים שהיינו שותפים בעיצובם אבל לא נראה אותם מתממשים בחיינו. בקיצור: אנחנו בני אדם, ולכן אנחנו טועים; אנחנו בני אדם, ולכן אנחנו מתים.

התורה משרטטת כאן רעיון חשוב מאין כמוהו: אף על פי שאנחנו טועים ומתים, הקיום האנושי איננו טרגי. משה ואהרן עשו טעויות, אך הדבר לא מנע מהם להימנות עם גדולי המנהיגים בהיסטוריה, ולעצב את שני ממדיהם הגדולים של החיים היהודיים עד ימינו, הממד הנבואי והממד הכוהני. והעובדה שמשה מת בלי שיזכה לראות את עמו עובר את הירדן אינה גורעת מהמורשת

הנצחית שלו, כאדם שהפך המון־עבדים לעם חופשי והביאם אל מפתן הארץ היעודה.

תמהני אם יש תרבות, אמונה או ציוויליזציה שעשתה עם מצבר־של־האדם צדק רב מזה שעשתה עמו היהדות, בעמידתה על כך שאנו בני אדם, לא אלים, ושיחד עם זאת אנחנו שותפיו של אלוהים במלאכת הבריאה ובמימוש הברית. כמעט כל התרבויות האחרות טשטשו את הגבול שבין אלוהים לאדם. בעולם העתיק, השליטים נחשבו בדרך כלל לאלים, או אלים למחצה, או מתווכים בכירים בין בני האדם לאלים. הנצרות והאסלאם הצביעו על בני אדם מסוימים כמי שאינם מסוגלים לחטוא ולטעות - בן האלוהים או נביא האלוהים. האתיאיסטים המודרניים, לעומת זאת, נטו להדהד את השאלה שניטשה שם בפי המטורף המודיע על הדחת האלוהים מכיסאו: "האם לא דין הוא, כי אנו עצמנו נהיה לאלים על מנת להיראות כראויים לה, לגדלות זו?"⁵

ב־1967, ממש בראשית ימיי כסטודנט, הקשבתי לסדרת "הרצאות ריית" בבי־בי־סי; בשנה ההיא נשא אותן אדמונד לייץ, פרופסור לאנתרופולוגיה בקיימברידג'. משפטי הפתיחה היו "בני האדם נעשו למעין אלים. האם לא הגיע הזמן שנבין את האלוהיות שלנו?"⁶ זכורני שברגע ששמעתי את המילים הללו הרגשתי שמהו השתבש בציוויליזציה המערבית. איננו אלים, ודברים רעים קרו כשאנשים חשבו שהם כן.

במקביל, כבפרדוקס, ככל שהעוצמה שבידי האנושות גדולה, כך פוחתת הערכתנו כלפי האדם. וולטר, ברומאן שלו 'אדיג', תיאר את בני האדם כ"חרקים הטורפים זה את זה על גבי אטום קטן של בוך". סטיבן הוקינג המנוח קבע כי "הגזע האנושי

הוא רק זיהום כימי על כוכב־לכת בינוני המקיף כוכב ממוצע מאוד באגף מרוחק של גלקסיה אחת ממיליארד". הפילוסוף ג'ון גריי הכריז כי "משמעות חיי האדם אינה גדולה ממשמעות חיי החזית"⁷. בספרו 'ההיסטוריה של המחר' משער יוכל נוח הררי כי "במבט לאחור יסתבר שהחוויה האנושית היא רק אדווה חולפת בזרם המידע הקוסמי"⁸.

את שתי האפשרויות הללו התורה פוסלת: את הערכת היתר של האנושות, ואת הערכת החסר שלה. מצד אחד, האדם אינו אל. אדם אין בארץ אשר לא יחטא. אין אדם שחיוו נקיים משגיאות ומחסרונות. לכן חשוב היה לתורה לספר על חטאו של משה דווקא בפרשה העוסקת בהיותנו בני תמותה. על אותה הדרך, חשוב היה לתורה לומר לנו כבר בתחילת סיפור שליחותו של משה שהוא לא ניחן בכריזמה מיוחדת. הוא לא היה איש־דברים מטבעו, ודאי לא נואם סוחף (ראו שמות ד, י). ובאותו אופן – בספרה על מות משה מדגישה התורה כי איש לא ידע את מקום קבורתו (דברים לד, ו), כדי שהמקום לא יהיה לאתר צליינות. כללו של דבר: משה היה אנושי, כל כך אנושי, ובכל זאת לא קם נביא גדול ממנו (שם ו).

מנגד, הרעיון שאנחנו רק עפר ואפר ולא יותר מכך – חרקים, זיהום, חזוית, אדווה חולפת בזרם המידע הקוסמי – הוא בוודאי המטופש מכל הרעיונות שניסחו אנשים חכמים. שום חרק לא הגה רעיונות כולטר, הפילוסוף הדגול שדימה את האנושות לחרקים. שום זיהום כימי לא נעשה כימאי. שום אדווה בזרם מידע לא חיברה רבי־מכר עיוניים בינלאומיים. שתי הטעויות – שאנחנו אלים ושאנחנו חרקים – מסוכנות. המאמץ אותן ברצינות יכול להצדיק כמעט כל פשע נגד האנושות. בלי איזון עדין בין הנצח האלוהי לסופיות האנושית, בין הסליחה האלוהית לשגיאה

האנושית, אנו עלולים לחולל הרס נורא – והכוח שיש בידינו לעשות זאת גדל משנה לשנה.

זה אם כן הרעיון משנה־החיים הטמון בפרשת חוקת: אנחנו כעפר האדמה, אך נשמת אלוהים באפינו. אנחנו שוגים, ועדיין מסוגלים לגדולות. אנחנו מתים, אך המיטב שבנו ממשיך לחיות אחרינו.

האדמו"ר ר' שמחה בונים מפשיסחא היה אומר שטוב ללבוש בגד עם שני כיסים. באחד לטמון פתק שכתוב בו "וְאַנְכִי עֶפֶר וְאַפֶּר" (בראשית יח, כז). בשני – פתק עם המשפט "בשבילי נברא העולם"⁹. חיינו מצויים במתח שבין קטנותנו הגשמית לגדולתנו הרוחנית, קוצר ימי חיינו ונצחיות האמונה המדריכה אותם. תחושות התבוסה, הייאוש והטרגדיה הן תמיד בוסריות. החיים קצרים, אך כשאנו מרימים את עינינו אל השמיים קומתנו נזקפת.

1. מגילה יג, ע"ב; מדרש שכל טוב, שמות ג, א.
2. או כפי שהיינו מנסחים זאת היום: יצר את האדם מאותו מקור החיים, הכתוב באותו צופן גנטי, שכל האורגניזמים עשויים ממנו.
3. ראו המאמר "הנשים ויציאת מצרים" בספרי פסח על שום מה: הגדה של פסח, מאנגלית: ברוריה בן־ברוך, ירושלים: מגיד, 2015, עמ' 247-258.
4. ראו המשל שלו, על הנוסע המתחבא בבאר, ב"יודיו" (בתוך לב נ' טולסטוי, כתבי הגות, מרוסית: דינה מרקון, ירושלים: כרמל, תשע"ו); וכן הנובלה שלו "מותו של איוואן איליץ" (תורגמה לעברית כמה פעמים. למשל – בתוך טולסטוי, איוואן איליץ ואחרים, מרוסית: פטר קריקסונוב, תל־אביב: הספריה החדשה, תשנ"ט).
5. ראו גם Ernest Becker, *The Denial of Death*, Free Press, 1973.
6. פרידריך ניטשה, "המדע העליון", ספר שלישי, סעיף 125, בתוך ניטשה, הולדתה של טרגדיה; המדע העליון, מגרמנית: ישראל אלדר, ירושלים ותל אביב: שוקן, תשל"ו, עמ' 275.
7. Edmund Leach, *A Runaway World?*, Oxford University Press, 1968.
8. הצוטטים על פי Raymond Tallis, "You Chemical Scum, You", in Tallis, *Reflections of a Metaphysical Flaneur*, Acumen, 2013.
9. יובל נוח הררי, ההיסטוריה של המחר, אורייהודה: דביר, תשע"ה, עמ' 423.
9. משנה, סנהדרין ד, ה.